

جایگاه تاریخ شفاهی در مدیریت یادمانه‌ها (آرشیو)

مجید سبزی پور

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران

دکتر غلامرضا فدایی

استاد گروه کتابداری دانشگاه تهران

چکیده

هدف: هدف از این پژوهش، بررسی مفهوم و پیشینه تاریخ شفاهی در منابع داخلی و خارجی و همچنین مطالعه ضرورت، اهمیت و عوامل پیدایش و گسترش تاریخ شفاهی در حوزه یادمانه‌ها می‌باشد.

روش: این پژوهش به روش کتابخانه‌ای (سندی) انجام گرفته است و اطلاعات آن از مطالعه منابع موجود در کتابخانه‌های معتبر و جستجوی مقالات در سایت‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی مربوط به موضوع تاریخ شفاهی فراهم گردیده است.

یافته‌ها: امروزه تاریخ شفاهی به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم و مؤثر در پژوهش‌های تاریخی مطرح بوده و مهمترین رکن آن مصاحبه است. تأثیر انقلابات و تحولات سیاسی، تولیدات و محصولات انقلاب صنعتی و خلاقیت عده‌ای از تاریخ‌نویسان از جمله عوامل پیدایش و گسترش تاریخ شفاهی در حوزه یادمانه‌ها می‌باشد. همچنین سازماندهی، آماده‌سازی و ارزیابی منابع تاریخ شفاهی از مباحث دیگری است که در این مقاله بدان اشاره می‌شود.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، مصاحبه، یادمانه (آرشیو)، یادمانه ور (آرشیویست)

مقدمه

امروزه تاریخ شفاهی^۱ به عنوان یکی از ابزارهای مهم و مؤثر در پژوهش‌های تاریخی مطرح بوده و مهم‌ترین رکن آن مصاحبه می‌باشد. سابقه این نوع پژوهش در در زمینه‌های تاریخی، از اوایل قرن بیستم در جهان مورد توجه قرار گرفت. ایجاد تاریخ شفاهی، یکی از وظایف حساس مراکز یادمان‌های است. مجموعه اسناد گاه به دلایل مختلف نواقصی دارد یا حاوی تناقضاتی است که با پژوهش مربوط از طریق تاریخ شفاهی باید رفع شود. بسیاری از مراکز یادمان‌های معتبر جهان نیز به انجام چنین پژوهش‌هایی در راستای تکمیل اسناد مکتوب خود پرداخته‌اند که از آن جمله می‌توان یادمانه ایتالیا، اسپانیا، فرانسه، انگلستان و آمریکا را نام برد.

گرچه آشنایی ایرانیان با تاریخ شفاهی به مفهوم جدید آن عمدتاً به سال‌های اولیه پس از انقلاب اسلامی و کوشش‌های افراد؛ موسسات و نهادهای داخل و نیز برخی موسسات خارج از کشور باز می‌گردد، اما چندی است روند گردآوری و انتشار مجموعه‌هایی با عنوان تاریخ شفاهی شتاب گرفته است؛ از این رو پیش از پرداختن به دلایل اهمیت یافتن - و در واقع اهمیت داشتن - تاریخ شفاهی باید به این نکته اشاره شود که هنوز در ایران مباحث نظری تاریخ شفاهی به شیوه‌ای شایسته مورد بررسی قرار نگرفته است. این در حالی است که در برخی کشورهای دیگر نه تنها انجمن‌های تاریخ شفاهی وجود آمده است. بلکه حوزه‌های غیردانشگاهی و موسسات خصوصی نیز به این کار می‌پردازند و حتی در برخی کشورها مانند کانادا موسسه‌های خصوصی که به سفارش موسسات دولتی یا سفارش‌های خصوصی به وسیله تاریخ شفاهی اطلاعاتی را جمع‌آوری می‌نمایند، نحوه انجام مصاحبه تاریخ شفاهی را به کودکان مدارس هم آموزش می‌دهند. از طرف دیگر حتی کارگاه‌های آموزشی تاریخ شفاهی در شبکه اینترنت به آموزش مباحث تاریخ شفاهی و بویژه آموزش روش‌های گردآوری مصاحبه و ظرایف و دقایق آن می‌پردازند. آنچه در ایران انجام شده و می‌شود بیشتر در قالب

مصاحبه با افراد و گردآوری این مصاحبه‌ها می‌باشد و تنها موارد بسیار معدودی از این تلاش‌ها منتشر می‌گردد. سازمان اسناد ملی ایران نیز از سال ۱۳۷۲ فعالیت خود را در زمینه مصاحبه با شخصیت‌های مبرز علمی، سیاسی، فرهنگی و هنری آغاز نمود و از آن هنگام تاکنون که سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران تشکیل شده است با حدود چهارصد و نود نفر از شخصیت‌های معاصر، مصاحبه‌هایی را ترتیب داده است.

با توجه به اهمیت روزافزون تاریخ شفاهی در مدیریت یادمانه‌ها و کتابداری نگارنده بر آن است تا به بررسی ابعاد مختلف این مبحث در داخل و خارج از ایران بپردازد. یکی از مشکلات نگارنده در تدوین این مقاله کمبود و تنگ مایه بودن مطالب و منابع در زمینه تاریخ شفاهی به‌خصوص در بخش منابع غیرفارسی بود که آن نیز ناشی از مشکلاتی بود که بر سر راه جستجوی این منابع بوجود می‌آمد. بطور مثال در مورد جستجوهای اینترنتی متاسفانه با هر بار جستجو کردن عبارت "oral history" عبارت «مشترک گرامی دسترسی به این سایت امکان‌پذیر نمی‌باشد» پیش رو قرار می‌گرفت.

هستی‌شناسی تاریخ شفاهی

عزیزی (۱۳۸۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «آناتومی تاریخ شفاهی» به‌طور کلی مباحث تاریخ شفاهی را به سه گروه زیر تقسیم کرده است.

مباحث نظری: تعریف تاریخ شفاهی، چستی تاریخ شفاهی و تئوری‌های آن، ساختارهای فکری و نظری تاریخ شفاهی، پیدایش تاریخ شفاهی و تعیین رابطه تاریخ شفاهی با شرح حال نویسی خاطره نگاری، سنت شفاهی، ادبیات شفاهی، تاریخ روایی، فرهنگ عامه و... که ما در مقاله از نظر مباحث نظری به تعریف و پیدایش تاریخ شفاهی بسنده می‌کنیم.

مباحث روش‌شناسی: ویژگی‌های مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، روش‌های گردآوری، بازآفرینی و ویراستاری مصاحبه‌ها و همچنین نقش حافظه در تاریخ و

تعیین روابط تاریخ شفاهی با روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی تاریخی و جامعه‌شناسی تاریخی، روش‌ها و فنون سنجش مصاحبه، مسئولیت‌های حرفه‌ای، نقش عوامل زمانی و محیطی بر مصاحبه، فهرست‌نویسی منابع تاریخ شفاهی، حفظ و نگهداری مواد تاریخ شفاهی و ...

اشاعه اطلاعات: این مساله به یکی از پنج شکل زیر می‌تواند انجام پذیرد:

۱. تکثیر نوار (صوتی یا صوتی-تصویری) بی‌کم و کاست و به همان شکل اولیه و یا بر روی مواد و یا شکل‌های دیگر (مانند cd، vcd) گاه همراه با پیشگفتار و فهرست راهنما.
۲. چاپ متن مصاحبه/ مصاحبه‌ها بدون کم و کاست، گاه همراه با مقدمه و یا یک مقاله آغازین
۳. انتشار یک متن ویراستاری شده (خواه به صورت چاپی و خواه به صورت صوتی یا صوتی-تصویری) همراه با مقدمه و مدخل پژوهشی و شرح مبسوط
۴. به صورت یک مقاله تحلیلی و پژوهشی که از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، به‌مثابه یکی از منابع دست اول استفاده کرده باشد.
۵. به صورت کتابی پژوهشی که قسمت اصلی اطلاعاتش از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی استخراج شود.
۶. انتشار بر روی وب

مفهوم تاریخ شفاهی در منابع داخلی و خارجی

تاریخ شفاهی در برخی منابع داخلی به گونه زیر تعریف شده است:

تاریخ شفاهی مجموعه‌ای نظام مند از شواهد افراد زنده درباره حوادث تاریخی است. تاریخ شفاهی با فرهنگ عامه، شایعه، سخنان افواهی، یا مسموعات متفاوت است. تاریخ شفاهی نویسان تلاش می‌کنند تا یافته‌هایشان را بررسی و تجزیه و تحلیل کنند و آن‌ها را در یک بافت تاریخی مناسب قرار دهند. همچنین تاریخ شفاهی نویسان کار ذخیره یافته‌ها

به منظور استفاده توسط جویندگان علم در نسل‌های بعد را نیز به عهده دارند (مویر^۲، ۱۹۹۹).

در تعریف دیگری از یادمانه‌شفاهی، منابع ذهنی یا نقلی با تاریخ شفاهی به یک معنا آمده‌اند. «منابع ذهنی یا نقلی (یادمانه‌شفاهی): تاریخ شفاهی علمی است که بوسیله آن از طریق مصاحبه، سخنرانی و با درخواست کتبی از افراد صاحب نظر و مطلع کمبودها و خلاءهایی که در پژوهش‌های تاریخی وجود دارد، پر می‌شود... و نیز منابعی هستند که در فرهنگ شفاهی جامعه وجود دارد و به قول معروف در سینه‌های افراد جامعه است، مثل مراسم مذهبی، بازی‌ها و... که در مطالعات تاریخی و اجتماعی یک جامعه از منابع ارزشمندی می‌توانند به حساب بیایند و نیاز به جمع‌آوری و اشاعه آن‌ها می‌باشد» (عزیزی، ۱۳۸۴).

در ادامه برخی مفاهیم تاریخ شفاهی در منابع خارجی را بر می‌شماریم:

در لغت نامه سایت یاهو (Yahoo) دو معنی برای واژه تاریخ شفاهی ذکر شده است. الف. اطلاعات تاریخی که معمولاً بر روی نوارهای صوتی یا ویدئویی ضبط شده و از طریق مصاحبه با افرادی که اطلاعات دست اول دارند، پدید آمده است. ب. نواری صوتی یا ویدئویی یا گزارش نوشته شده جلوی یک یا چند مصاحبه.

در وب سایت انجمن تاریخ شفاهی کانادا آمده است: «برای قرن‌ها، اطلاعات تاریخی منحصراً شفاهی بود اما با ظهور نوشتار تقریباً تمام مردم برای یافتن اطلاعاتی درباره گذشته بر اسناد مکتوب تکیه کردند و روشی که طی آن اطلاعات بطور شفاهی منتقل می‌شد، تقریباً از بین رفت. فنآوری ضبط صدا کسانی را که درباره گذشته مطالعه می‌کردند، دوباره قادر ساخت تا اطلاعاتی را که به وسیله گفتار منتقل می‌شدند، جمع‌آوری و از آن‌ها استفاده کنند بنابراین تاریخ شفاهی به مصاحبه‌های - ضبط شده - با افراد در مورد گذشته و یا در مورد خاطرات و مشاهدات‌شان گفته می‌شود. از این مدرک ممکن است به‌عنوان ماده (خام) و منبع اطلاعاتی

خواه مستقیماً به صورت صدا (و از روی نوار) و یا متن نوشته شده مصاحبه استفاده شود.

بنابراین در تعریف تاریخ شفاهی باید چند نکته را مد نظر قرار داد: نقش مصاحبه‌شونده در پروژه‌های تاریخ شفاهی به‌عنوان یک منبع دست اول ناظر بر رویدادهای تاریخی و یا مقطعی از تاریخ شیوه گردآوری مطالب

و این که تاریخ شفاهی نوع جدیدی از تاریخ (و یا مثلاً تاریخ اصلی) نیست بلکه روشی است در پژوهش‌های تاریخی و گردآوردن منابع در مطالعات تاریخ معاصر به خاطر داشته باشیم که این روش بویژه در بررسی‌های «تاریخ‌نگاری از پائین» بسیار مهم و کارآمد است.

البته جدید بودن مفهوم تاریخ شفاهی (به معنی جدید و امروزی آن) در برخی ناهمخوانی‌های ذکر شده بی‌تأثیر نیست.

پیشینه تاریخ شفاهی

در خصوص آغاز شکل‌گیری تاریخ شفاهی باید به این نکته توجه کرد که تاریخ شفاهی روشی است قدیمی که با کاربردی علمی و متفاوت در یک کالبد جدید نمود یافته است. از این نظر شاید بتوان پیدایش تاریخ شفاهی را به دو دوره پیش و پس از دهه ۱۹۴۰ تقسیم نمود.

۱. پیش از دهه ۱۹۴۰: در یک تقسیم‌بندی کلی خود این دوره را نیز می‌توان به دو مرحله تقسیم کرد: الف. دوره پیش از تاریخ (قبل از اختراع خط) و ب. دوره تاریخی.

الف. دوره پیش از تاریخ: برای قرن‌ها انتقال اطلاعات، بویژه آنچه به رویدادها و وقایع گذشته مربوط می‌شد، منحصراً به روش شفاهی بود.

ب. دوره تاریخی: با اختراع خط، تغییراتی در این روش پدیدار گشت؛ به این صورت که وجه غالب در انتقال تاریخ به عهده نوشتار گذاشته شد؛ اما هنوز

هم برخی اطلاعات به روش سینه به سینه انتقال می‌یافت. علاوه بر این، نوع دیگری از روش ثبت وقایع تاریخی نیز پدیدار شد؛ به این صورت که اطلاعات کسانی که یک رویداد را دیده بودند و یا در آن شرکت داشتند، در نگارش مکتوب تاریخ مورد استفاده قرار می‌گرفت. گفته شده است که در زمان سلسله ژو^۳ در چین (۲۵۶-۱۱۲۲ ق.م) امپراتور افرادی را مأمور کرده بود که از دربار به میان مردم روند تا سخنان آن‌ها را برای اطلاع و نیز برای بهره‌برداری مورخان درباری گردآوری کنند. فصل‌های نخستین انجیل نیز براساس تاریخ شفاهی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شد (عزیزی، ۱۳۸۴). در زمان‌های متأخرتر هرودوت (در کتاب تاریخ جنگ‌های پارسیان) - که تاریخ روایی^۴ خوانده شده است - از گزارش‌های شاهدان عینی استفاده کرده است. پس از رنسانس و بهره‌گیری تاریخ از روش‌های تازه و اتکای آن به اسناد و منابع جدید، از اهمیت روش استفاده از شاهدان کاسته شد.

۲. پس از دهه ۱۹۴۰: این دروه در واقع دوران پس از جنگ جهانی دوم را شامل می‌شود. آنچه از آن با عنوان تفسیر جدید تاریخ شفاهی یاد می‌شود، به فعالیت نوین^۵ و همکارانش در دانشگاه کلمبیا (آمریکا) مبنی بر ضبط خاطرات «مردم مهم در زندگی آمریکایی» بر می‌گردد که به لحاظ روش ورود به گفت‌وگو از تفاوت آشکاری با گفت‌وگوهای انجام شده با مردم عادی برخوردار بود. البته اولین استفاده‌کنندگان از فن‌آوری ضبط صدا در اواخر قرن نوزدهم، مردم‌شناسانی بودند که صداها را بر روی استوانه‌های فونوگراف^۶ ضبط می‌کردند. همچنین کتابخانه کنگره در دهه ۱۹۳۰ برنامه تاریخ شفاهی را برای ضبط موسیقی سنتی مردمی، گزارش‌های شاهدان عینی جنگ‌های داخلی آمریکا، وقایع مربوط به بردگی و رویدادهای مهم تاریخی دیگر بر روی دیسک‌های اکه تیت^۷ ... آغاز کرد (عزیزی، ۱۳۸۴).

اخیراً به گروه‌های کوچک فعال در زمینه تاریخ شفاهی توجه بیشتری شده است، زیرا در این گروه‌ها سنجش یک منبع اطلاعات در مقابل سایر منابع اطلاعاتی به آسانی صورت می‌گیرد. در این زمینه خدمات جنبش کارگاه تاریخ

در دهه ۱۹۶۰ در انگلیس آغاز به کار کرد، شایان ذکر است. این گروه مورخان سوسیالیست که همه آن‌ها مورخان حرفه‌ای هم نیستند، طرح کار خود را بر اساس تجارب راویان تاریخ شفاهی طبقه کارگر در شهرهای کوچک و روستاها بنا نهاده و مقالات و آثاری در این مورد ارائه داده‌اند. مقاله طولانی «رافائل ساموئل» به نام «کار و زندگی در هدینگتون کواری، ۱۹۲۰-۱۸۶۰» و اثر جری وایت به نام «ساختمان‌های رو چلید: زندگی در ناحیه شرق لندن ۱۹۲۰-۱۸۸۷» نمونه‌ای از این قبیل است (فدایی، ۱۳۸۴).

تاریخ شفاهی در منابع ایرانی و اسلامی

آنچه در خصوص پیشینه تاریخ شفاهی در منابع شناخته شده غربی از نظر دور مانده است، سابقه تاریخ شفاهی در ایران و دوره اسلامی می‌باشد. در ایران این روش پیشینه‌ای طولانی دارد. از مواردی چون سنت انتقال شفاهی و سینه به سینه اساطیر و متون مقدس که بگذریم، اشاراتی در دوره پارت‌ها می‌یابیم دال بر این که «گوسان»‌ها از راه ترانه و آهنگ، حکایت‌ها و روایت‌هایی مربوط به پهلوانان و تاریخ گذشته را بیان می‌کردند؛ چنان که در یک متن پارسی مانوی می‌خوانیم: «مانند گوسان که ارزشمندی شاهان و قهرمانان باستان را پرآوازه می‌دارد و خود هرگز چیزی به دست نمی‌آورد.» اشاره‌های آشکارتر و دقیق‌تر را می‌توان در کتاب‌های مورخان اسلامی یافت. شواهد موجود نشان می‌دهد که این مورخان نه تنها از روش تاریخ شفاهی (با مفهوم دوره اول) در نگارش آثار خویش استفاده کرده‌اند بلکه آن روش را دقیقاً می‌شناختند و آگاهانه به‌عنوان روشی در تاریخ‌نگاری از آن یاد کرده‌اند. بیهقی می‌گوید: «اخبار گذشتگان را دو قسم گویند که آن را سه نشناسند: یا از کسی بیاید شنید و یا در کتابی بیاید خواند».

از جمله مورخان مشهوری که از گواهی ناقلان در اثر خویش استفاده کرده‌اند، از طبری می‌توان نام برد. وی خود درباره چگونگی و چرایی این کار نوشته است: «آگاهی از حوادث اقوام گذشته و اخبار رویدادهای جاری برای کسانی که

زمان آن‌ها را درک نکرده یا خود ناظرشان نبوده‌اند، حاصل نمی‌شود مگر از راه اخبار مخبران و نقل ناقلان، اینها نباید استنتاج عقلی یا استنباط ذهنی را در آن دخالت دهند». البته روش طبری، نقد نکردن منابع مورد استفاده، تعمدی بوده است. مورخان پیش از مسعودی در هنگام نقل خبر از افراد، تکیه بر نقل اسناد داشتند و با ذکر «حدثنا فلان عن فلان» حادثه تاریخی را ذکر می‌کردند. مسعودی از این کار اجتناب کرد و از روش تقلیدی این‌گونه مورخین استفاده کرد. او اخبار را بدون ذکر سند می‌آورد و تنها در مقدمه کتاب منابع تألیفش را ذکر می‌کرد. او جز این‌کار، روش نقد منابع و مواد تاریخی را هم بنیاد نهاد. همچنین اشاره شده است که از نمونه‌های بارز استفاده مورخان اسلامی از روایات شفاهی، «تاریخ صدر اسلام است که کاملاً مبتنی بر روایات تابعین از صحابه یا تابعین از تابعین است. آن چنان که در روایات اسلامی مرتباً با کلمه «قال» مواجه می‌شویم که نام منبع خبر هم به دنبال خود دارد» (عزیزی، ۱۳۸۴).

ادامه این سخن و اشاره به شواهد بیشتر، فرصت دیگری می‌طلبد و در اینجا به همین مختصر بسنده و به سروده‌ای از فردوسی، در هنگام بیان تاریخ اشکانیان - که نشاندهنده استفاده او از نوعی تاریخ شفاهی است، اکتفا می‌شود:

چو کوتاه شد شاخ و هم بیخشان   نگوید جهان‌دیده تاریخشان
از ایشان بجز نام نشیده‌ام   نه در نامه خسروان دیده‌ام

ضرورت ایجاد و گسترش تاریخ شفاهی

تاریخ واقعی متکی بر روایت شاهدان واقعه بوده است. اهمیت این امر، وقتی بیشتر می‌شود که صاحبان قدرت در تحریف واقعیات تاریخی از هرگونه تلاشی دریغ نمی‌کردند. پیدایش علم رجال در تاریخ اسلامی عمدتاً برای این بوجود آمد تا جلوی خبر و پخش دروغ و شایعات را بگیرد.

در قرن هجدهم و نوزدهم تاریخ‌نویسان اروپایی از شاهدان عینی درباره حوادث و رویدادهای مهم گذشته اطلاعات کسب می‌کردند. ولی تعداد این افراد زیاد نبودند. زیرا اکثر آن‌ها به‌عنوان شاهدان عینی وقایع مرده و آثار مکتوبی هم از

خود بجای نگذاشته بودند که این امر اهمیت تاریخ شفاهی را در بین آن‌ها بیشتر کرد. در اواخر قرن بیستم، تاریخ‌نگاری و یادمانه‌های منابع شفاهی مورد اهمیت و توجه قرار گرفت و گسترش یافت.

فدایی در کتاب «مدیریت یادمانه‌ها» عواملی که موجب پیدایش چنین دیدگاهی شد را به گونه زیر برمی‌شمرد:

❖ انقلابات و تحولات سیاسی و اقتصادی در سراسر دنیا موجب افزایش توان دولت و مشارکت رسانه‌های گروهی در همه شئون زندگی، از تولید و تجارت گرفته تا حکومت و تحصیل گردید. تاریخ و دانش، دیگر متعلق به کلیسا و دربار نبود و ارتباط گسترده با سوادان بی‌سوادان موجب گردآوری هرچه بیشتر اطلاعات شد.

❖ تولیدات و محصولات انقلاب صنعتی به خصوص بعد از جنگ جهانی دوم، موجب رشد و گسترش تاریخ شفاهی گردید. زیرا تاریخ شفاهی بدون رشد و گسترش ابزارهای سبک قابل اعتماد از قبیل نوارهای ضبط صدا و تصویر نمی‌توانست وجود داشته باشد.

❖ در گسترش تاریخ شفاهی، انجام کارهای منظم و برنامه‌ریزی شده و به کار گرفتن خلاقیت عده‌ای از تاریخ‌نویسان مؤثر بود. آن‌ها به خوبی ارزش کندوکاو و بازگوکردن خاطرات، زندگی‌نامه‌ها و مذاکرات را به عنوان ابزاری برای فراهم‌آوری مدارک کتبی درک کردند.

اهمیت و مهارت‌های مصاحبه در تاریخ شفاهی

مصاحبه مهمترین شیوه گردآوری مطالب در تاریخ شفاهی است. مهارت‌ها و جنبه‌های خاص تاریخ شفاهی به تناسب فردی که با او مصاحبه می‌شود متفاوت است. مثلاً تجربه یک شخص از مصاحبه با چهره‌های سیاسی، می‌تواند از تجربه فرد دیگری در مصاحبه با پژوهشگران علوم پزشکی و دانشمندان متفاوت باشد. خیلی چیزها به شرایط مصاحبه‌کننده بستگی دارد. به این که او تا چه اندازه‌ای تحقیق مقدماتی در مورد موضوع مصاحبه انجام داده است؛ قبلاً چه تعداد

مصاحبه در این مورد صورت داده است. آیا در جلسه‌ای مقدماتی، مصاحبه‌ای کاوشگرانه ترتیب داده است که در آن در مورد برنامه مصاحبه و چگونگی انجام آن صحبت شده باشد. قطعاً این کار برای او در نحوه اداره جلسات مصاحبه بسیار مؤثر است. در طراحی سؤال، این خیلی مهم است که آن‌ها را به صورت آزاد و قابل انعطاف طراحی نمود. به این معنا که پاسخی که انتظار دارید، در ترکیب‌بندی سؤال مشخص نباشد. مصاحبه‌کننده در سؤال‌های خود بهتر است هیچ متغیری را پیشنهاد نکند یعنی نگوید آیا جریان به این طریق بود یا به آن طریق؟ او باید سؤال را به طریقی عنوان کند که مصاحبه‌شونده به میل خودش متغیرش را انتخاب کند. بهتر است مصاحبه‌کننده از به‌کار بردن کلماتی که دارای بار معنایی خاصی باشد اجتناب کند. مصاحبه‌کننده خوب، نباید اجازه دهد که اطلاعات مصاحبه‌شونده ضبط شود بدون این که به جزئیات آن پرداخته شده و اطلاعات آن تکمیل شود؛ بطور مثال، مشخصاً منظور شخص از فلان و بهمان چه بوده است؟ (نیک نفس، ۱۳۸۴).

در مصاحبه، در صورتی که خاطرات مصاحبه‌شونده کم‌مایه باشد بهتر است از اسناد و مدارک کمک گرفته شود. مثلاً تصویر افرادی را که در موقعیت خاصی قرار دارند، به مصاحبه‌شونده نشان داده شود و او با دیدن آن تصویر ممکن است اطلاعاتی را بیاد بیاورد و بگوید. سؤال کلیدی در ارزیابی متن تاریخ شفاهی، این نیست که چه مقدار مطلب برای تاریخ فراهم شده است، بلکه این است که مصاحبه‌کننده با شرایط تأثیرگذاری بر او و مواد و مفاهیم که مجبور است با آن‌ها کار کند، چه اندازه خوب عمل کرده است؟ شما نمی‌توانید مصاحبه‌کننده را سرزنش کنید؛ اگر مصاحبه‌شونده حافظه بدی دارد. مصاحبه کردن بسیار دشوار است؛ تصور کنید که مصاحبه‌گر خوب باید به کار خود مسلط باشد؛ او باید به آن چه که فرد مصاحبه‌شونده می‌گوید، گوش فرا دهد؛ باید به سؤالات بیش‌تری که می‌تواند بپرسد، فکر کند. او باید فکر کند که آیا مصاحبه‌شونده به پرسش او پاسخ کافی داده است یا خیر؟ باید بداند قبلاً در مورد کدام موضوعات صحبت شده و در مورد کدام‌ها نشده؛ باید بداند چه چیز هنوز ناگفته مانده است، او باید

در حین گفتگو اگر گفته‌های مصاحبه‌شونده در مورد موضوع بحث رو به اتمام است، پیش‌بینی کند که مصاحبه‌شونده به کجا کشانده می‌شود. در زمانی که مصاحبه‌شونده دارد صحبت می‌کند، با علائمی نشان می‌دهد که در حال تمام کردن موضوع است در این وضعیت، مصاحبه‌کننده باید در ذهن خود برای آماده‌سازی سؤال بعدی تلاش کند، بنحوی که بتواند آن را به شکل منسجمی بیان کند (گوردن^۱، ۱۹۷۵).

ضرورت رده‌بندی منابع تاریخ شفاهی

گاه هدف از رده‌بندی، کنارهم‌چیدن مواد هم‌موضوع و معین کردن جای هر رسانه در کتابخانه یا آرشیو می‌باشد. گاهی اوقات هم هدف از رده‌بندی، فقط مشخص کردن جای رسانه‌ها و دسترسی به آنهاست. در هر حال باید به ازای هر یک از مواد، شماره راهنما تعیین کرد. هرگاه هدف از رده‌بندی چیدن مواد هم‌موضوع در کنار هم باشد، بهتر است از رده‌بندی‌های موضوعی مانند رده‌بندی دهدهی دیویی، رده‌بندی کتابخانه کنگره یا رده‌بندی‌های موضوعی اختصاصی دیگر استفاده شود؛ در غیراین صورت می‌توان از شماره ثبت یا هر شماره‌ترتیبی دیگری برای تعیین محل مواد استفاده نمود. چنین به نظر می‌رسد که بهتر است در آرشیوها برای تنظیم مواد، از شماره ثبت استفاده کرد و آنها را به ترتیب ورود به آرشیو، در قفسه پشت‌سر هم چید و به جای رده‌بندی، برگه‌دان را تقویت کرد. براساس شماره توالی، طرحی توسط روسو^۲ ابداع شد و در کنفرانس بین‌المللی توصیف کتابشناختی مواد غیرچاپی - که در ژانویه ۱۹۷۶ در استراسبورگ تشکیل شد - مطرح گردید. طرح روسو^۳ برای مواد غیرکتابی طراحی و پایه‌ریزی شد و قابلیت کاربرد با رایانه را نیز داراست. البته عده زیادی از کتابداران معتقدند که طرح روسو به دلیل این که قابلیت تغییر و تجدیدنظر ندارد و ضمناً برای پاره‌ای از منابع نیز کدی در نظر نگرفته، نباید مورد استفاده قرار گیرد و باید از رده‌بندی کنگره استفاده نمود که مرتب در آن تجدیدنظر و اصلاح صورت می‌گیرد و زنده و پویاست؛ ولی اداره مصاحبه تاریخ شفاهی وابسته به سازمان اسناد و کتابخانه

ملی، جهت رده‌بندی منابع خود، از طرح روسو استفاده نموده است که از جمله دلایل این اقدام، می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود (صالحی فشمی، ۱۳۸۵):

- ❖ آرشیو منابع تاریخ شفاهی، به صورت قفسه بسته اداره می‌شود و تجربه نشان داده است که در مورد مواد غیرچاپی - که به این صورت خدمات خود را عرضه می‌کنند - استفاده از نظام ثبتی، کارایی بیش‌تری دارد.
- ❖ به دلیل متعدد بودن موضوعات مصاحبه، کنار هم قراردادن مواد هم‌موضوع، مشکلات زیادی در پی دارد و عملاً امکان‌پذیر نمی‌باشد.
- ❖ شرایط نگهداری انواع مواد تاریخ شفاهی نظیر کاست‌های صدا، ویدئوکاست‌ها، عکس‌ها و ضمایم، با یکدیگر تفاوت دارند و نیازمند مخازن جداگانه‌اند؛ لذا در کنار هم قراردادن مواد هم‌موضوع، به آن‌ها آسیب زیادی می‌رساند.
- ❖ با توجه به نیاز مراجعان داخلی و خارجی به آرشیو منابع تاریخ شفاهی، بهتر است که برای رده‌بندی این مواد از شماره ثبت استفاده شود تا سرویس‌دهی با سهولت و سرعت بیش‌تری صورت پذیرد.

آماده‌سازی منابع تاریخ شفاهی

برای آماده‌سازی ماده یادمان‌های، نخست لازم است به منظور جلوگیری از ضبط اتفاقی بر روی آن‌ها، زائده پشت کاست صدا و ویدئو کاست برداشته شود. سپس برچسب‌گذاری نوارها باید انجام شود. عاقلانه است که نوارها را بلافاصله برچسب‌گذاری کنیم تا به نگهداری نوارها کمک کنیم و خطر مفقود شدن آن‌ها را کاهش دهیم. برچسب برای جلد، شامل عنوان نوار ضبط شده که باید زیر آن خط کشیده شده باشد، نام روایت‌کننده، زمینه‌کار روایت‌کننده، نام مصاحبه‌کننده، مکان و نشانی، زمان و تاریخ، شماره پرونده‌های ارجاعی، شماره مسلسل و شماره هر نوار است. برای نگهداری و مرمت صفحات فشرده موارد زیر را باید مراعات کرد:

۱. دیسک‌ها نباید خم شوند و یا تاب بردارند، در غیر این صورت به راحتی در داخل پوشش‌هایشان نخواهند چرخید.
  ۲. گرد و خاک، چربی، و چرک به صورت جدی در کارکرد صفحات تأثیر می‌گذارد و بنابراین لازم است که تا حد ممکن آن‌ها را از معرض این‌گونه مواد دور نگه داشت.
  ۳. درجه حرارت زیاد و یا قرار گرفتن در معرض تابش خورشید موجب کج شدن صفحات می‌شود.
  ۴. فشار روی صفحات می‌تواند موجب خرابی سطح آن‌ها شود. برای مثال با نوشتن با خودکار روی پوشش و یا برچسب و یا قرار دادن چندین صفحه در داخل یک پوشش با فشار زیاد می‌تواند این ضایعات را به وجود آورد. ترجیحاً برای جلوگیری از این ضایعات در موقع بایگانی کردن تا حد امکان صفحات باید به صورت عمودی بایگانی شوند.
  ۵. از آنجا که ضبط روی صفحه‌ها در نتیجه فرایندی مغناطیسی صورت می‌گیرد، دور نگهداشتن آن‌ها از تأثیر میدان‌های مغناطیسی دارای اهمیت فراوانی است. بخش معیوبی از اطلاعات روی دیسک می‌تواند مانع استفاده از برنامه شود (فوتورگیل و بوچارد، ۱۳۸۲).
- از دیگر موضوعات مؤثر در آماده‌سازی، آماده‌سازی برگه اطلاعات مصاحبه است. برگه اطلاعات، می‌تواند در شروع پروژه یا در مرحله آماده‌سازی مصاحبه پر شود و برای ثبت اطلاعات و زندگینامه مصاحبه‌شونده استفاده شده و به‌عنوان برگه کاری- که در یک‌نظر وضعیت هر مصاحبه‌ای را درست در زمان آوردن نوارها به اداره نشان می‌دهد- استفاده می‌شود. ستون‌هایی است که باید علامت زده شد یا زمان پایان کار را مشخص کند. برگه اطلاعات شامل: تاریخ دریافت نوار و برچسب خوردن آن، تاریخ شروع کار نگارش، تعداد صفحات، کل زمان، تاریخ شروع کار بررسی مجدد و زمان به‌کار گرفته شده، تاریخ ارسال متون برای روایت‌کننده جهت بازبینی، تایپ نهایی، کپی‌برداری و انتشار متن را به‌علاوه ویژگی‌های روایت‌کننده، نام مصاحبه‌کننده و اطلاعات مربوط به مکان و تاریخ

مصاحبه می‌باشد (عزمی بن عبدالعزیز، ۱۳۸۴).

برگه اطلاعات مصاحبه، می‌تواند در محلی جداگانه به منظور دسترسی آسان نگهداری شود. این برگه، براساس نام روایت‌کننده و به صورت الفبایی منظم می‌شود. در یادمانه منابع تاریخ شفاهی، چون امانت داخلی مطرح است و منابع از یادمانه خارج نمی‌شوند، مشخصات کلیه موادی که در اختیار مراجعه‌کنندگان قرار می‌گیرد، باید در دفتری در مخزن ثبت شود. همچنین، باید در داخل جعبه یا قوطی کاست‌های صدا و ویدئوکاست‌ها، برگه‌های امانت را قرار داد تا مشخص شود که امانت‌گیرنده چه کسی بوده و آیا مواد، همان روز به مخزن بازگشته یا خیر؟ و بدین ترتیب، آماده‌سازی این منابع به پایان می‌رسد (عزمی بن عبدالعزیز، ۱۳۸۴).

ارزیابی منابع تاریخ شفاهی

ارزیابی منابع تاریخ شفاهی باید براساس دو اصل منشأ و محتوا انجام گیرد.

اصل منشأ

هنگامی که برنامه‌ای ضبط می‌شود، فرصت بازنگری فراهم می‌آید و ممکن است مطلبی رد یا تأیید شود. گاهی ممکن است مصاحبه‌شوندگان اصرار به بازنگری داشته باشند و بعد از بازنگری تغییر نظر دهند و بخواهند مطلبی را به مصاحبه اضافه کنند و یا از آن بکاهند. عده‌ای معتقدند این کار در نهایت، دقت و ارزش نتیجه کار را بالا خواهد برد و عده‌ای هم ادعا می‌کنند این کار صحت اصل و منشأ کار را دستخوش تغییر می‌کند (فدایی، ۱۳۸۴).

اصل محتوا

مصاحبه‌شوندگان ممکن است در مورد محتوای برنامه ضبط‌شده ادعای حق مالکیت داشته باشند یا درباره شکل و محتوای برنامه اظهار نظر کنند. مصاحبه‌شوندگان و مصاحبه‌کنندگان دو شریک جدانشدنی در خلق و ایجاد

گزارش‌ها هستند و همگان به حق مالکیت معنوی گزارش اعتراف دارند. پس این وظیفه یادمانه‌وران است تا با رفتار قانونی، حقوق هرکدام را مشخص کنند. دربارهٔ چگونگی استفاده از منابع با آن‌ها به توافق برسند و شرایط و چگونگی استفاده از مدارک را به‌خوبی توضیح دهند (فدایی، ۱۳۸۴).

سخن پایانی

توجه به اسناد یادمان‌های (آرشیوی) و نگهداری و حفاظت آن پدیده‌ای نسبتاً جدید در مقایسه با فنون کتابداری است. از منظر علمی و آکادمیک مبحث تاریخ شفاهی در حوزهٔ یادمانه‌ها (آرشیو) نیز بسیار متأخرتر و جدیدتر است (سابقه این شیوه تحقیق به اوایل قرن بیستم بر می‌گردد). در واقع، پس از رسیدگی به امور یادمانه‌ها (مراکز آرشیوی) در سراسر جهان و تنظیم و ترتیب آن و مراجعه محققان و پژوهشگران به این مراکز، کارشناسان امر متوجه شدند خلأیی در فهم و تحقیق اسناد یادمان‌های وجود دارد و این خلأ فقط با تهیهٔ گزارش از طریق مصاحبه با افراد خبره و صاحب‌نظر و بویژه قدیمی که اطلاعات بیشتری از گذشته دارند می‌تواند پر شود. امروزه تاریخ شفاهی به عنوان یکی از ابزارهای شاهد و تابع در پژوهش‌های تاریخی مطرح است.

همان‌گونه که در مقاله بیان گردید تاریخ‌شفاهی، فرآیندی است که از طریق آن کمبودها و خلأهایی که در پژوهش‌های تاریخی وجود دارد، پر می‌شود و هدف آن غنی کردن منابع تاریخی است. در هر حال، سازمان‌ها و مؤسسات یادمان‌های موفق بویژه در سطح ملی و منطقه‌ای باید به این مسئله توجه لازم داشته باشند و با شناسایی افراد برجسته و خبره و بااطلاع و با به‌کار بستن روش‌های دقیق و ظریف مصاحبه در شرایط و موقعیت‌های مناسب و قبل از سپری شدن فرصت، این اطلاعات ذی‌قیمت را از صاحبان و دارندگان آن بگیرند و با روش‌های منظم و دقیق در کنار اسناد یادمان‌های خود به عنوان مکمل قرار دهند تا در فرصت‌های لازم به نشر آن اقدام کنند.

پی‌نوشت‌ها

1. Oral History
2. Moyer
3. Zhou
4. Narrative Histories
5. Allan Nevins
6. Phonograph Cylinders
7. Acetate disc
8. Gordon
9. Francoise Lamy-Rousseau

۱۰. برای مطالعه این طرح نگاه کنید به: پیمان‌ه صالحی فشمی، «شیوه فهرست‌نویسی، رده‌بندی و

آماده‌سازی منابع تاریخ شفاهی»، فصلنامه گنجینه‌اسناد، شماره ۶۴، (۱۳۸۵): ۱۱۰-۱۰۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

«تاریخ شفاهی». (۱۳۸۲)، برشور، تهیه و تنظیم. مدیریت امور اسناد و مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

صالحی فشمی، پیمان. (۱۳۸۵). شیوه فهرست‌نویسی، رده‌بندی و آماده‌سازی منابع تاریخ شفاهی، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۶۴، ص ۱۱۰-۱۰۲.

عزمی بن عبدالعزیز. (۱۳۸۴). مستندسازی تاریخ شفاهی، تجربه آرشیو ملی مالزی، ترجمه محمدحسین شجاعی، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۶۰، ص ۸۶-۸۱.

عزیزی، غلامرضا. (۱۳۸۴). آناتومی تاریخ شفاهی، ماهنامه اندیشه و تاریخ سیاسی ایران معاصر، سال چهارم، شماره ۳۴، ص ۱۷-۱۰.

فدایی، غلامرضا. (۱۳۸۴). مدیریت یادمانه‌ها (آرشیو). تهران: دانشگاه تهران.

فوتورگیل، ریچارد؛ بوچارد، یان. (۱۳۸۲). مواد غیرکتابی در کتابخانه‌ها. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ص ۱۰۳.

نیک‌نفس، شقیقه. (۱۳۸۴). مهارت‌های مصاحبه تاریخ شفاهی، فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۵۹، ص ۹۳-۹۰.

Baum, Willa K. *Transcribing and editing Oral History*. Nashville: American Association for State and Local History, 1991.

Davis, Cullom, Kathryn Back, and Kay Maclean. *Oral History: From tape to Type*. Chicago: American Library Association, 1977.

Gordon, Raymond L. *Interviewing: Strategy, Techniques, and Tactics*. Homewood: Dorsey Press, 1975.

Moyer, Judith. *Step-by-Step Guide to Oral History*. [online] available at: http://dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistory.html

<http://www.oralhistory.co.uk>

<http://education.yahoo.com/reference/dictionary/entry/oral+history>